

КОНСТРУЮВАННЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИХ ВІДНОШЕНЬ НА ЕТАПАХ САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

***Анотація.** Конструювання просторово-часових відношень розглянуто як формування переживань, пов'язаних із досягненням особистістю життєвого хронотопу. Визначено, що означені переживання як процес перетворення ознак зовнішнього світу у внутрішній, що стає плацдармом для конструювання власного «Я», значимо відрізняються на етапах розвитку здатності особистості до самопроекткування. З'ясовані характеристики просторово-часових відношень співставлені з можливостями побудови Я-тексту на різних вимірах розвитку особистості: «плагіатор», «читач», «автор». «Плагіатор», який здатний до емоційного переживання без задіяння рефлексивних процесів щодо осмислення особистісного часу і простору, здебільшого компонує текстові висловлювання на основі ситуативно-емоційних відчуттів. Емоційне переживання часу і простору характерне для початкових етапів онтогенетичного становлення психіки, а також може характеризувати дорослу особистість, для якої час і простір не навантажуються особистісними смислами. «Читач» диференціює оточуюче середовище на зовнішнє і внутрішнє, усвідомлює і осмислює переживання плинності та лінійності часу. Породжені смисли чи переосмислені значимості сучасної цивілізації сприяють виробленню індивідуальної цілісної картини світу на основі нестабільного хронотопу. Футуристичні автонаративи насичуються усвідомленим переживанням послідовності перебігу подій з орієнтованістю на майбутнє; суб'єктивізацією набутого просторово-часового досвіду; регулюванням власного часо-простору у дійсний момент. Усвідомлене переживання просторово-часових відношень можливе з юнацького віку, який характеризується зростанням ступеня узагальненості й конкретного представлення часу в цілях, планах, очікуваннях. «Автор» характеризується здатністю до створення смислових систем, що забезпечується «створенням» власного темпорального простору. Діалогічність розуміння, інтерпретація співставлення соціокультурних й особистісних смислів, осмислення й прийняття різних світів можливо сприяють збагаченню переживань*

просторово-часових відношень та дозволяють будувати Я-текст, який охоплює зрілий життєвий хронотоп. Перспективність дослідження передбачено у розробці дискурсивних технологій самопроекткування особистості, що базуються на розумінні особистості свого життя і себе самої з погляду її часової транспективи.

Ключові слова: просторово-часові відношення, самопроекткування особистості, автонаратив, переживання, смисл, хронотоп.

Зазимко О.В. Конструирование пространственно-временных отношений на этапах самопроектирования личности.

Аннотация. Конструирование пространственно-временных отношений рассмотрено как формирование переживаний, связанных с постижением личностью жизненного хронотопа. Определено, что указанные переживания как процесс преобразования признаков внешнего мира во внутренний, что является плацдармом для конструирования собственного «Я», значимо отличаются на этапах развития способности личности к самопроектированию. Выясненные характеристики пространственно-временных отношений сопоставлены с возможностями построения Я-текста на разных измерениях развития личности: «плагиатор», «читатель», «автор». «Плагиатор», способный к эмоциональному переживанию без задействования рефлексивных процессов осмысления личного времени и пространства, в основном компонует текстовые высказывания на основе ситуативно-эмоциональных ощущений. Эмоциональное переживание времени и пространства характерно для начальных этапов онтогенетического становления психики, а также может характеризовать взрослую личность, для которой время и пространство не нагружаются личностными смыслами. «Читатель» дифференцирует окружающую среду на внешнюю и внутреннюю, осознает и осмысливает переживания текучести и линейности времени. Порожденные смыслы или переосмысленные значимости современной цивилизации способствуют выработке индивидуальной целостной картины мира на основе нестабильного хронотопа. Футуристические автонаративы насыщаются осознанным переживанием последовательности хода событий с ориентированностью на будущее; субъективизацией приобретенного пространственно-временного опыта; регулированием собственного пространства-времени в настоящий момент. Осознанное переживание

пространственно-временных отношений возможно с юношеского возраста, для которого характерен рост степени обобщённости и конкретного представления времени в целях, планах, ожиданиях. «Автор» характеризуется способностью к созданию смысловых систем, что обеспечивает «создание» собственного темпорального пространства. Диалогичность понимания, интерпретация сопоставления социокультурных и личностных смыслов, осмысление и принятие различных миров возможно способствуют обогащению переживаний пространственно-временных отношений и позволяют строить Я-текст, охватывающий зрелый жизненный хронотоп. Перспективность исследования предусматривается в разработке дискурсивных технологий самопроектирования личности, основанных на понимании личности своей жизни и самой себя с позиции её временной транспективы.

Ключевые слова: *пространственно-временные отношения, самопроектирования личности, автонаратив, переживания, смысл, хронотоп.*

Zazymko O.V. The construction of space-time relations at the stages of personal self-design.

Abstracts. *The construction of space-time relations is regarded as the formation of feelings related to the person comprehending the chronotope of their life. It has been determined that the mentioned feelings (understood as the process of turning the features of outside world into the inner one, which becomes a launching pad for constructing your own self) are significantly different at the stages of the development of the ability of the person to design themselves. The defined characteristics of space-time relations are juxtaposed to the conditions for building a self-text at different stages of personal development: "the plagiarist", "the reader" and "the author". "The plagiarist", who is only capable of emotional experiencing without implementing reflectory processes related to the comprehension of personal time and space, mostly combines textual utterances based on situationally emotional sensations. Emotional experiencing of time and space is characteristic of the initial stages of the ontogenic formation of psyche. It can as well characterize a grown-up person, for whom time and space are not loaded with personal meaning. "The reader" differentiates between outside and inner environment and realises and comprehends the experiencing of the fluidity and linearity of time. Generated meanings or reconsidered concepts of modern civilisation are conducive to the formation*

of individual integral picture of the world based on an unstable chronotope. Futuristic autonarratives are imbued with conscious realization of the sequence of events aimed for the future; subjectivation of the obtained space-time experience and regulation of personal time and space currently. Conscious experiencing of space-time relations is possible from youth which is characterised by the increase of the level of generalisation and definite presentation of time in goals, plans and expectations. "The author" is characterised by the capability of creating semantic systems which are provided by "the creation" of personal temporal space. The dialogicality of understanding, interpretation of juxtaposition of socio-cultural and personal meaning, comprehension and acceptance of different worlds of opportunity lead to the enrichment of experiencing space-time relations and allow to build the self-text which covers a mature chronotope of life. The promising outlook of the research is provided by the elaboration of discursive techniques of self-design of the person, based on the comprehension of their own life and themselves from the perspective their temporal transpective.

Key words: *space-time relations, personal self-design, autonarrative, experiencing, meaning, chronotope.*

Простір і час є невід'ємною частиною життя людини та становлення її особистості. Психологічне їх сприйняття впливає на систему уявлень і цінностей, на успішність чи неуспішність у соціумі, на результати праці та особливості поведінки у різних ситуаціях. Індивідуалізований просторово-часовий континуум є базисом ментальної моделі світу особистості та окреслює її саморозвиток. Конструювання просторово-часових відношень відбувається на основі осмислення соціокультурного та індивідуального досвіду і є канвою для побудови проекту власної особистості. Дослідження особливостей конструювання просторово-часових відношень проливає світло не тільки на проблеми саморозвитку людини, а й проблеми її успішності та конкурентоздатності у соціумі.

Тому, *метою* дослідження є визначення особливостей конструювання особистістю просторово-часових відношень на різних вимірах розвитку здатності до самопроектування.

Проблемі сприйняття часу і простору завжди відводились ключові позиції у науковому вивченні як об'єктивної фізичної реальності, так і у процесі конструювання людиною ментальної картини світу, на базі якої відбувається самопроектування особистості. Якщо «час» і «простір» як наукові терміни досліджено більш-менш

різносторонньо, то час і простір як чинники, що забезпечують специфіку організації життєвого досвіду, як образи самосвідомості та життєздійснення особистості, які об'єктивуються в її дискурсивних практиках досліджено у меншій мірі.

Простір і час, будучи інтегральними характеристиками дискурсивних практик самопроектування особистості, надають їм внутрішню єдність і завершеність. Особливості сприйняття часу і простору закладають основи світосприйняття, канву для формування життєвого досвіду, образу «Я» та передбачень себе у майбутньому. Сприйняття часу і простору з погляду життєвого досвіду у психологічній науці більш детально досліджено у зв'язку з певними психічними та психосоматичними розладами. У межах цих досліджень нормальним функціонуванням людської психіки вважається темпоральна диференційованість дійсності, коли дискурс про минуле, теперішнє і майбутнє наповнений життєвими подіями та має власні межі. Втім, розвиток психічно здорової та здатної до самопроектування особистості зумовлюється «подорожуванням» по життєвій транспективі, в якій події із минулого і очікування майбутнього зливаються в один потік, інколи одну точку, підтверджуючи, що теперішнє є певним злиттям минулого і майбутнього. Тому, дослідження особливостей просторово-часового континууму психічно здорової особистості, здатної до самопроектування, потребує певних уточнень.

Розвиток здатності до самопроектування, за концепцією Н.В. Чепелевої та С.Ю. Рудницької, проходить три виміри: «плагіатор», «читач», «автор» [21]. Спираючись на означену концепцію та виділені авторами параметри кожного виміру (спосіб організації досвіду особистості, текстова об'єктивациі цього досвіду, стратегії смислоутворення, способи і процедури розуміння), спробуємо проаналізувати особливості конструювання особистістю просторово-часових відношень у процесі розвитку її здатності до самопроектування.

У науковій психології дослідники підкреслюють важливість вивчення сприйняття часу і простору в сукупності та взаємодії, оскільки неможливо розділити ці категорії буття людини не зашкодивши повноцінному розумінню просторово-часових відношень [8; 15]. Тому, все більше набувають популярності концепції хронотопу і просторово-часового континууму.

Не дивлячись на це, Ю. В. Гілясев вказує, що розмежування категорій часу і простору для їх детального аналізу є можливим [6]. На цю можливість, яка є логічно зручною, вказує і П. Г. Любимов [15]. Скориставшись «логічно зручною» позицією, проаналізуємо процеси конструювання психологічного часу і простору, враховуючи, що вони як єдиний механізм виступають регулятором різних видів життєздійснення особистості.

Проблема часу, зазначав М. М. Бахтін, є провідною у хронотопі, тому, здійснюючи аналіз, зосередимо увагу на сприйнятті та розумінні особистістю переважно часового аспекту її світосприймання. Розуміння психологічного змісту часу найчастіше розкривається через поняття «переживання» [7]. Не дивлячись на те, що «переживання» є категоріальним поняттям наукової психології, його розуміння у різних авторів не є ідентичним. У цій роботі скористуємось розумінням переживання як такого психічного феномену, що поєднує у собі ознаки зовнішнього та внутрішнього світу особистості, а саме перетворення ознак зовнішнього світу у внутрішній світ, на процес створення власного Я [18].

Розглянемо можливості формування таких переживань через призму дискурсивних практик і технологій, спрямованих на побудову «Я-тексту», у межах трьох вимірів розвитку здатності до самопроєктування: «плагіатор», «читач», «автор».

«Плагіатор», маючи здебільшого дифузний стиль текстової об'єктивації досвіду та не володіючи рефлексивністю щодо вибірковості соціокультурних смислів, здатний до компонування текстових висловлювань лише на основі ситуативно-емоційних відчуттів. Можна вважати, що це передчасовий етап формування світосприймання особистості, на якому час і простір не мають чіткої диференціації, а лише емоційно переживаються.

Емоційне переживання часу і простору характерне для початкових етапів онтогенетичного становлення психіки. Передчасовий етап світосприймання не задає переживань послідовності й лінійності часу, взагалі сам час не має ніякого смислового навантаження. Час, як і простір, сприймаються людиною на психофізіологічному рівні, забезпечуючи адаптаційну та орієнтувальні функції. Відчуття часу проявляється в адаптації людини до системи поточного часу, яка не навантажує смислами минуле, теперішнє та майбутнє, а забезпечує її орієнтацію у навколишньому світі. Відсутність у просторово-часових переживаннях диференціації обумовлює брак переживань психічної

диференціації особистісних меж від меж іншого, тобто індивідуалізації просторово-часових відношень. Фактично, на біологічному вимірі розвитку людини (Д.О. Леонт'єв), який характеризує людину як «плагіатора» (Н.В. Чепелева, С.Ю. Рудницька) відсутня сама особистість у сучасному її розумінні.

Втім, «плагіатором» може бути і доросла людина. Хронотопи такого типу на прикладах різнопланових текстів античного періоду яскраво прописані М.М. Бахтіним [2]. Три романні хронотопи того періоду вміщують зовсім різні сюжети життєвого шляху людини, але їх всіх об'єднує відсутність суб'єктивізації та індивідуалізації сприйняття часу і простору.

Літературно-художні хронотопи, які аналізує М.М. Бахтін, та сюжети, що пов'язані з ними, відстежуються в казках, міфах, легендах, які транслюються сьогодні, та які складають культурний досвід людства. Життєвий досвід «плагіатора» не збагачується власними смислами, тому основний його зміст визначається освоєним зовнішнім досвідом. Три виділені надзвичайно продуктивні і гнучкі хронотопи античної творчості, М.М. Бахтін вбачає у романному жанрі аж до середини XVIII століття. Таке тривале домінування укорінило їх і у колективному несвідомому, задаючи траєкторію розвитку життєвого шляху окремих особистостей. Саме цю проблему описував Е. Берн, аналізуючи сюжети казок і визначаючи їх місце у житті людини [4]. Коротко зупинимося на особливостях особистісного розвитку, які пропонуються сюжетами визначених хронотопів, та можуть засвоюватися і відтворюватися «плагіаторами».

Ініціатива розвитку у хронотопі, який М.М. Бахтін називає «чужий світ в авантюрному часі», належить лише випадку. Тому, як зазначає дослідник, ступінь визначеності й конкретності світу є дуже обмеженою. Простір, у якому знаходяться герої роману, абстрактний, невизначений, незнайомий, чужий. Але ця чужість не протиставляється нічому іншому, що було б рідним, власним, тому, для героїв у такому світі існують лише випадкові одночасності чи випадкові різночасовості. Звісно, у такому часі, підкреслює М.М. Бахтін, людина може бути лише пасивною і абсолютно незмінною. Її проживання керує випадок, а її дії є вимушеними діями у просторі: втікання, пошуки, переслідування тощо. У такому світі нічого не змінюється взагалі, навіть герої не старіють, а знаходять у «позачасовому з'яванні» між реальним і біографічним часом. Сюжети таких ліній життя різняться лише

мотивами: зустріч-розлука, втрата-набуття, пошуки-знаходження тощо, які також можуть мати власні хронотопи.

Отже, один із типажів «плагіаторів» повністю покладаючись на долю, випадок, урізноманітнює власне життя проживанням певних, обраних ним мотивів. Саме такий хронотоп визначає сюжет відомої казки «Попелюшка», долю якої хотіли б наслідувати багато сучасних дівчат [4].

До хронотопу «авантюрно-побутового роману» М.М. Бахтін відносить лише два твори античного періоду, зате вбачає його в активному подальшому розвитку літературної творчості. У цьому виді хронотопу вже не випадок, а саме життєвий шлях героя з його суттєвими певними моментами визначає сюжет твору. Зображенню сюжету властиві дві особливості, що визначають інший характер сприйняття часу. Життєвий шлях героя поданий в оболонці «метаморфози» і фактично обмежується шляхом мандрувань в іншому, часто нелюдському образі. Для такого героя час його життя не проходить безслідно, а насичується подіями від кризи, яка призводить до метаморфози, до переродження. У побутовому ряді час не має цілісності, він роздроблений на окремі одиничні побутові епізоди. Можна сказати, що час навіть осмислюється, але осмислюється він лише як покарання. Після «переродження» образ головного героя змінюється, він стає «очищеним» і «просвітленим». Сюжет розкриває подієвий ряд: провина – покарання – спокута – блаженство. Причому, активність героя є лише на його початку, саме за яку він і несе покарання, а далі все покладається на випадок. Такий подієвий ряд характерний для опису біблійних персонажів. Метаморфози ж зустрічаються у більшості народних казок, кінець яких є завжди щасливим.

Можна припустити, що «плагіатор» також має типаж, який від провини рухається до просвітлення, не плануючи і не розуміючи навіщо воно йому згодиться у подальшому, тобто не передбачаючи перспектив особистісного розвитку. Деякі «плагіатори» нарочито «шукають» покарання у певних життєвих ситуаціях, адже за ним слідує бажане «просвітлення». Не виключено, що з моментом «просвітлення» наступить розчарування, оскільки аналізуємий хронотоп не передбачає мінливості навколишнього простору. У реальній міжособистісній взаємодії досить часто зустрічаються плановані впливи на іншу людину з викриттям її провини, за якою слідує покарання і очікування «очищення» іншого. Втім, у реальному житті не завжди казковий фінал.

У наведених літературних хронотопах культурно-історичний об'єктивний час не враховується людиною, рівнозначно як і власний суб'єктивний. Але, як зазначає М.М. Бахтін, певний мінімум повноти часу існує. Сприйняття часу у межах хронотопів «плагіатора» має свої корені у «народно-міфологічній повноті» [2]. Але воно не тотожне міфологічному образу дійсності. Міфологічні образи розпадаються, а соціальний час ще не піддається усвідомленню, втім певні соціальні протиріччя вже помічаються. Все це у сукупності розширює час у майбутнє, але, насправді, не має спрямування особистого розвитку, створюючи ілюзію відчуття саморозвитку.

Процес розширення часу у майбутнє дослідник пояснює за допомогою «історичної інверсії» [2]. Міфологічна свідомість локалізує у минулому такі категорії як мета, ідеал, справедливість, досконалість, гармонійність тощо, тобто те, що має бути, відчувається як вже було, і як таке, що повинно бути у майбутньому. Іншими словами, життєвий шлях людини обмежується відрізком який насичується діями з досягнення цілей, які вже були реалізовані кимось, чи й самою особистістю, але в іншій сфері. Іншою формою спустошення теперішнього і майбутнього М.М. Бахтін вважає «есхатологізм», за якою майбутнє є кінцем всього існуючого. Не має значення який кінець вбачається, есхатологізм обезцінює ту частину життя, яка віддаляє від нього.

Такі особливості світовідчуття відстежуються і в третьому хронотопі античності – «біографічний час на площі», який має тип біографічного часу і інший образ людини на її життєвому шляху. Не дивлячись на свою назву, хронотоп також не вміщує суб'єктивного психологічного часу. Сюжет такого хронотопу замикається на публічному самопрославленні. Внутрішня людина «людина для себе» не існує у самопрославленні у публічному місці, оскільки основна його суть підкреслити однаковість біографічного і автобіографічного поглядів на життя. М.М. Бахтін називає це суцільним озовнішненням. «Озовнішненні плагіатори» існують і сьогодні серед дорослого населення.

Втім, сучасність сформувала ще один типаж «плагіатора», який є йому повною протилежністю – хікікоморі. Хікікоморі, навпаки, при ізолюваності від суспільства обмежуються лише «осуб'єктизованим» часом і простором. Проблема хікікоморі вийшла далеко за межі Японії і набирає подальших обертів. Звісно, навряд чи всіх самоізолюваних особистостей можна розглядати в якості прикладу, адже деякі з них

мали і суб'єктивний успіх. Втім, більшість, розчарувавшись в існуючій системі, що забезпечувала довічну зайнятість і професійний кар'єрний ріст їх предків, втратили орієнтири на майбутнє, тобто відбувся розпад їхнього світосприймання (яке на час прийняття стану ізольованості ще не досягнуло цілісності) на окремі дифузні моменти власного життя.

Отже, переживання часу і простору «плагіаторами» не вимагає ніякої мисленевої діяльності. Саме по собі емоційне переживання набуває вигляду думки. Основною функцією емоційного переживання часу і простору є адаптація до оточуючого середовища. Адаптація тут розуміється як підкорення індивіда умовам середовища. Середовище, з такого погляду, визначається як безпосереднє оточення індивіда, тобто таким, що є обмеженим певними просторово-часовими рамками життя індивіда. Людина є заручником умов, що склалися в її житті, і, щоб зберегти баланс, вона змушена пристосовуватись до них. У межах цього рівня світосприймання мова про саморозвиток особистості є недоцільною, оскільки становлення особистості забезпечується копіюванням нею наявних у соціокультурному просторі зразків для наслідування з використанням найпримітивнішої стратегії смислоутворення – стереотипізування [21].

Перехід до наступного виміру розвитку особистості як дискурсивного суб'єкта – «читача», обумовлений розширенням її простору. «Читач», на відміну від «плагіатора», використовує інтерпретативні процеси, продукує власні сюжети із створеними ним героями і персонажами, але на базі тих інтерпретативних рамок, які задані соціокультурним оточенням [21]. Основною функцією текстоутворення на цьому рівні є також адаптація, але адаптація до більш широкого середовища, яке диференціюється на зовнішнє і внутрішнє (психологічне), забезпечуючи диференціалізацію «власного часо-простору» від «часо-простору іншого», та сприяє розвитку переживань лінійності часу. Породжені індивідом смисли, або переосмислені значимості сучасної цивілізації, стають не лише регуляторами діяльності, а й складовою структури особистості. Особистісні смисли змінюють «психологічне середовище не меншою мірою, як зміни об'єктивних властивостей оточення» [1, с. 121].

Розширення сприйняття простору, відчуття плинності часу, диференційованість часових інтервалів, зростання ступеня узагальненості й конкретного представлення часу в цілях, планах, очікуваннях, сприяє виробленню індивідуальної цілісної картини світу. Сензитивним періодом формування таких особистісних надбань є

юнацький вік, на етапі якого відбувається усвідомлення переживань, пов'язаних зі сприйняттям часу і простору. За рахунок категоризації та диференціації понять неусвідомлені емоційні переживання уступають мисленневим процесам, які дозволяють вимірювати, відраховувати, надавати каузальності подіям – усвідомлювати плинність індивідуального часу та мінливість простору. Отже, вимір «читача» забезпечується усвідомленим переживанням проміжків психологічного часу та простору, яке спрямовано на поглиблення диференціації просторово-часових категорій та індивідуалізації їх проміжків у Я-свідомості.

Усвідомлення як мисленнева діяльність спонукає індивіда до оволодіння прийомами регуляції власного часу. Проблемі регуляції часу як його усвідомлення і привласнення з привнесенням у його розуміння індивідуальних рис присвячено значну кількість психологічних робіт. У цьому напрямку заслуговують на увагу еволюційно-генетичний (Ш. Бюлер), подієвий (А.А. Кронік), функціонально-динамічний (К.А. Абульханова) та типологічний підходи. Зокрема, типологічний підхід дозволяє досліджувати індивідуальні відмінності в організації часу та диференційовано вивчати проблему часової (психологічної, особистісної, життєвої) перспективи, що безпосередньо «живить» диференційну психологію.

У диференційній психології виділяються типи людей, які орієнтуються переважно на якийсь один із часів життєздійснення: минуле, теперішнє чи майбутнє. За теорією системи ставлень людини до часового континууму, Ф. Зімбардо виділяє сім часових факторів, п'ять із яких відображено у створеному ним у співавторстві з А. Гонзалесом (1997) опитувальнику часової перспективи: сприйняття негативного минулого, позитивного минулого, гедоністичного теперішнього, фаталістичного теперішнього, орієнтація на майбутнє. За типологічним підходом, який базується на типології К. Юнга, Т.Н. Березіна обґрунтовує, що для представників чуттєвого типу властива орієнтація на минуле, сенсорного – на теперішнє, інтуїтивного – на майбутнє, мислительного – на зв'язок теперішнього і майбутнього [3]. Отже, бачення часової перспективи має індивідуально-типологічні особливості.

Нашими дослідженнями визначені найбільш типові види зорієнтованості сучасних студентів за часовою перспективою: на збалансовану часову перспективу; на майбутнє з відхиленням можливості гедоністичного теперішнього; на активне теперішнє;

фаталістичне теперішнє; неорієнтовані на майбутнє [10]. Слід вказати і на загальну часову спрямованість особистості в різні вікові періоди: юнацький вік характеризується визначенням сенсу власного життя, побудовою його перспектив, постановкою життєвих планів з втілення своїх мрій, тобто є спрямованим на майбутнє; доросла людина вже спроможна реалізувати задумане і, за сприятливих обставин, усі свої зусилля спрямовує на його втілення сьогодні; людина у віці, коли основні життєві плани реалізовано, все частіше живе спогадами про минуле та реінтерпретує його.

На особливостях часової перспективи відбиваються і умови існування людини. Особливості переживання теперішнього та особливості смислової сфери часової перспективи звичайних юнаків у порівнянні з соціально-неадаптованими досліджувалися А.А. Кроніком, В.С. Хоміком, Ю.А. Васильєвой [5; 20]. Вказаними дослідженнями встановлено, що благополучним юнакам властива більш довша протяжність часової перспективи та більш яскрава спрямованість на майбутнє. Скорочення часової перспективи до теперішнього моменту відбувається в осіб у ситуаціях хронічного стресу, викликаного складними соматичними захворюваннями [17].

З іншого боку, типологізація дозволяє класифікувати різноманітність індивідуальних способів часової організації діяльності. Наприклад, Л.Ю. Кубліцкене виділяє шість типів часової організації: «оптимальний», «дефіцитний», «спокійний», «виконавчий», «тривожний», «неоптимальний» [12]. Технологіям, технікам та прийомам часової організації діяльності особистості у сучасній психологічній літературі присвячено немало дисертаційних та інших науково-прикладних досліджень [14].

Розмаїття індивідуально-типологічних характеристик у конструюванні просторово-часових відношень зумовлює велику кількість типажів «читача», які складно класифікувати. З погляду особистісних надбань у конструюванні просторово-часових відношень на вимірі «читача», можна виділити щонайменше три основні типи хронотопічного їх переживання: усвідомлене переживання послідовності перебігу подій з орієнтованістю на майбутнє; суб'єктивізація набутого просторово-часового досвіду; регулювання власного часо-простору у дійсний момент. Це не окремі ізольовані типи, і саме їх об'єднання становить платформу для переходу в інший вимір особистісного розвитку.

Отже, на сьогодні людина навчилася не тільки на інтелектуальному рівні відчувати особистісний час і простір, а й пристосовувати його до своїх нужд, керувати ним. Проте, у світовій літературі все частіше піднімається проблема вільного часу. З розвитком науки і техніки, людина звільнила себе від тяжкої тривалої фізичної праці, вивільнивши собі певний час свого життя. Передбачалося, що цей час буде спрямовано на саморозвиток, самопроектування особистості, чого не сталося в дійсності.

Отже, розуміння як усвідомлене переживання індивідуалізованого і суб'єктивізованого часу та вправління у різні технології індивідуальних способів часової організації власної діяльності виводить особистість на рівень «читача», який вже ставить перед собою певні завдання саморозвитку, запозичаючи їх із соціуму та перевизначаючи їх під власні цілі, але залишає людину заручником власних індивідуалізованих часо-просторових рамок.

Авторство власного життя, своєї особистості передбачає здатність до створення власних смислових систем, що забезпечується не регуляцією індивідуального просторово-часового континууму, а «створенням» власного темпорального простору.

Людина живе і діє у просторово-часових рамках, які окреслені культурою її часу. У сучасній культурі, зазначають дослідники, намітилися зміни у сприйнятті часу і простору. Культурологи вказують на впливи двох детермінуючих обставин: екстенсивні зміни, зумовлені, у першу чергу, глобалізацією та технізацією засобів масової комунікації, а також інтенсивні зміни, пов'язані з внутрішньою логікою розвитку філософії, науки, мистецтва, історії тощо. На зміну однозначного буття прийшла множинна, варіативна реальність. Сутнісними рисами сучасної культури визначаються варіативність, множинність, масовізація, візуалізація, фрагментаризація [16]. І.Н. Мешкова у дисертаційному дослідженні на прикладі досвіду розвитку мистецтва ХХ століття показує, що в сучасній парадигмі у процесі концептуотворення усі концепти набувають рівнозначного статусу, взаємодоповнюючи один одного. Взаємопроникнення ідей, законів, методів, підходів тощо з різних сфер один в одного стає характерною рисою сучасного знання і культури в цілому [16]. В умовах сучасної культури особистість як «читач» втрачає свою ефективність, продуктивність та конкурентоздатність. Розвиток особистості потребує дискурсів, що передбачають «створення власного» часу. Вирішення цього непростого завдання, В.П. Зінченко

вбачає за допомогою «особливих знарядь, що мають особливу активну функцію» [11, с. 47]. Роздуми автора виводять до поняття «вільного духу», який автор протиставляє свідомій рефлексії: «щоб здійснити вільну дію, необхідно набратися духом чи окаянства і вивільнитися від більш високих, але повільних і заважаючих, інколи жахливих рівнів свідомої рефлексії» визнаючи, що дух є більш чутливим до часу порівняно зі свідомістю. [11, с. 46]. Нетривалий відхід від реального часу з інтенційним зануренням у певну ситуацію з минулого, теперішнього чи майбутнього (інтенційно-сміслової емансипація) можна умовно назвати «момент інтенсивності», який дозволяє перенестися у простір інших смислів [9].

Технологічно розглянути процес побудови власного часу можливо через розуміння життєвої транспективи особистості. Термін «часова транспектива» вперше був запропонований В.І. Ковальовим (1979) і означає огляд індивідом плину часу власного життя у будь-якому напрямі, на будь-якій ділянці його протяжності.

Суміжні поняття «часової перспективи» і «часової транспективи» мають певні відмінності, що дозволяють у різних аспектах схарактеризувати особистість як дискурсивного суб'єкта проектування власного життя та своєї особистості. Основний акцент у розумінні «часової транспективи» ставиться на феномен часової децентрації, за яким людина здатна поглянути на своє життя з будь-якої часової позиції. Тож, «часова транспектива» як і «часова перспектива» є цілісним уявленням людини про своє минуле, сьогодення і майбутнє. Втім, дискурс, який породжується у межах часової перспективи, відштовхується від реалій сьогодення, через призму яких відбувається інтерпретація минулого та передбачення майбутнього. Знаходячись у точці сьогодення особистість є «читачем», який, за твердженням Н.В.Чепелевої та С.Ю. Рудницької, ще не створює власні смислові системи, майже не створює власні тексти, а в основному присвоює ті, які є наявними в культурі та соціумі [21]. У дискурсивних практиках, які охоплюють часову транспективу, особистий часовий центр може бути перенесений з моменту хронологічного сьогодення у будь-який інший момент хронологічного минулого або майбутнього. Таке наскрізне бачення із теперішнього в минуле, із минулого в теперішнє, із майбутнього в теперішнє чи минуле, дозволяє охопити повний життєвий хронотоп, в якому минуле, сьогодення і майбутнє розглядаються не як автономні фрагменти, а як частини єдиної часової структури. Отже, межі поняття «часової транспективи» розширюють

можливості дослідження формування дискурсивних технологій самопроектування особистості.

На вимірі «автора» особистість також адаптується, пристосовується до оточуючого світу [13]. Але пристосування відбувається до «розширеного» світобачення, у якому передбачення себе у майбутньому є не лише планованим (як на вимірі «читача»), а з урахуванням мінливості світу і задумом власного місця у можливих світах [9]. Унікальні особистісні проекти передбачають збагачення переживань, пов'язаних з конструюванням просторово-часових відношень, розширення простору смислового осягнення дійсності та створенню власних смислових систем. Цьому сприяє діалогічне розуміння, інтерпретація співставлення соціокультурних й особистісних смислів, осмислення й прийняття різних світів можливого.

Висновки. Конструювання просторово-часових відношень як процес перетворення ознак зовнішнього світу у внутрішній і перенесення їх на конструювання власного Я значимо відрізняються на етапах розвитку здатності особистості до самопроектування.

«Плагіатор», адаптуючись до системи поточного часу і оточуючого середовища, не маючи чіткої диференціації особистого часу і простору, здатний емоційно переживати власний психологічний часо-простір, без задіяння рефлексивних процесів. Емоційне переживання часу і простору характерне для початкових етапів онтогенетичного становлення психіки, а також може характеризувати дорослу особистість, для якої особистий час і простір не мають індивідуального смислового окрасу.

«Читач», адаптуючись до більш широкого середовища, яке диференціюється на зовнішнє і внутрішнє, усвідомлює і осмислює переживання плинності та лінійності психологічного часу. Породжені смисли чи переосмислені значимості сучасної цивілізації стають складовими структури особистості та сприяють виробленню індивідуальної цілісної картини світу. Усвідомлене переживання просторово-часових відношень можливе з юнацького віку, який характеризується зростанням ступеня узагальненості й конкретного представлення часу в цілях, планах, очікуваннях.

«Автор» характеризується здатністю до створення смислових систем, що забезпечується «створенням» власного темпорального простору. Діалогічність розуміння, інтерпретація співставлення соціокультурних й особистісних смислів, осмислення й прийняття

різних світів можливого сприяють збагаченню переживань просторово-часових відношень та дозволяють будувати Я-текст, який охоплює повний життєвий хронотоп.

Перспектива дослідження полягає у визначенні дискурсивних технологій самопроекування особистості, що базуються на розумінні особистостю свого життя і себе самої з погляду її часової транспективи.

Література

1. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г.А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 119–122.
2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе: Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
3. Березина Т.Н. Пространственно-временные особенности внутреннего мира личности : автореф. дисс. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.01 «общая психология, история психологии, психология личности» / Т.Н. Березина. – М., 2003. – 41 с.
4. Берн Э. Люди, которые играют в игры / Эрик Берн. – М. : Эксмо, 2003. – 576 с.
5. Васильева Ю.А. Особенности смысловой сферы личности при нарушениях социальной регуляции поведения / Ю.А. Васильева // Психологический журнал. – 1997. – Т.18, №2. – С. 58–78.
6. Гилясев Ю.В. Репрезентация категорий времени и пространства в структуре художественного текста (на материале романов Майкла Каннингема): автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.08 «Германские языки» / Ю.В. Гилясев. – Санкт-Петербург, 2012. – 24 с.
7. Головаха Е.И. Понятие психологического времени / Е.И. Головаха, А.А. Кроник // Категории материалистической диалектики в психологии / Под ред. Л.И. Анциферовой. – М. : «Наука», 1988. – С. 199–215.
8. Двинина С.Ю. Взаимодействие пространства и времени в художественном дискурсе / С.Ю. Двинина // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2014. – № 1 (26). – с. 90–95.

9. Зазимко О.В. Процеси прийняття та емансипування у саморозвитку особистості [Електронний ресурс] / О.В.Зазимко // Особистість в умовах кризових викликів сучасності: матер. методолог. семінару НАПН України / За ред. академіка НАПН України С.Д.Максименка. – К., 2016. – С. 124–131. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/704987/>
10. Зазимко О.В. Темпоральні характеристики самопроєктування особистості в юнацькому віці [Електронний ресурс]/ О.В.Зазимко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2013. – № 5 (91). – С. 70–83. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2013_5_7.
11. Зинченко В. Человек в пространстве времен / Владимир Зинченко // Развитие личности. – 2002. – №3. – С. 23-50.
12. Кублицкене Л.Ю. Личностные особенности организации времени : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Л.Ю. Кублицкене. – М., 1989. – 17с.
13. Леонтьев Д.А. Личность в непредсказуемом мире / Д.А. Леонтьев // Методология и история психологии. – 2010. – Т. 5, вып. 3. – С.120–140.
14. Литвинова Н.А. Временная организация деятельности государственных гражданских служащих: дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / Н.А. Литвинова. – М., 2011. – 187 с.
15. Любимов П.Г. Категориальный язык гуманитарного познания [Электронный ресурс]/ П.Г. Любимов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, 2008. – С. 15-19. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/v/kategorialnyy-yazyk-gumanitarnogo-poznaniya>
16. Мешкова И.Н. Смысловая эволюция концептов пространства и времени в современной культуре: дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.13 / И.Н. Мешкова. – Ставрополь, 2007. – 202 с.
17. Муладжанова Т.Н., Николаева В.В. Изменение временной ориентации личности в ситуации хронического стресса, вызванного тяжелым заболеванием / Т.Н. Муладжанова, В.В. Николаева // Неврология и психиатрия. – Киев: Здоровье, 1986. – Вып. 15. – С.14–17.
18. Папуча М.В. Особистісне переживання як предмет психолгічного дослідження / М. В. Папуча : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. – К., 2001. – Т.Ш, Ч. 1. – С. 76–80.

19. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі: монографія [Електронний ресурс] / Н.В.Чепелева, М.Л.Смульсон, О.В.Зазимко, С.Ю.Гуцол [та ін.]; за ред. Н.В.Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>

20. Хомик В.С. Отношение к времени: психологические проблемы ранней алкоголизации и отклоняющегося поведения / В.С.Хомик, А.А.Кроник // Вопросы психологии. – М. – 1988. – №1. – С. 98–106.

21. Чепелева Н.В., Рудницька С.Ю. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроекування / Н.В.Чепелева, С.Ю.Рудницька // Педагогіка і психологія – 2018. – №1. – С.71–77.

References

1. Ball, H.A. (1989) Ponjatie adaptacii i ego znachenie dlja psihologii lichnosti [The concept of adaptation and its significance for the personality psychology]. *Voprosy psihologii – Questions of psychology, 1*, 119-122 [in Russian].

2.Bahtin, M. M. (1975) Formy vremeni i hronotopa v romane: Oчерki po istoricheskoi pojetike [Forms of time and chronotope in the novel: Essays on historical poetics]. *Voprosy literatury i jestetiki – Questions of literature and aesthetics*. Moscow: Hudozhestvennaja literature, 234-407 [in Russian].

3. Berezina, T.N. (2003) Prostranstvenno-vremennye osobennosti vnutrennego mira lichnosti [Spatio-temporal features of the inner world of the individual]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

4.Bern, E. (2003). *Ljudi, kotorye igrajut v igry [What do you say after you say hello]*. Moscow: Eksmo [in Russian].

5. Vasil'eva, Ju.A. (1997) Osobennosti smyslovoj sfery lichnosti pri narushenijah social'noj reguljaccii povedenija [Features of the semantic sphere of personality in violation of social regulation of behavior Features of the semantic sphere of personality in violation of social regulation of behavior]. *Psihologicheskij zhurnal – Psychological Journal, 2*, 58-78 [in Russian].

6.Giljasev, Ju.V. (2012) Rerezentacija kategorij vremeni i prostranstva v strukture hudozhestvennogo teksta (na materiale romanov

Majkla Kanningema) [Representation of the categories of time and space in the structure of a literary text (based on the novels of Michael Cunningham) Representation of the categories of time and space in the structure of a literary text (based on the novels of Michael Cunningham)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. St. Petersburg [in Russian].

7. Golovaha, E.I. & Kronik A.A. (1988) Ponjatie psihologicheskogo vremeni [The concept of psychological time]. *Kategorii materialisticheskoy dialektiki v psihologii - Categories of materialistic dialectics in psychology*. L.I. Anciferova (Ed). Moscow: Nauka [in Russian].

8. Dvinina, S.Ju. (2014) Vzaimodejstvie prostranstva i vremeni v hudozhestvennom diskurse [The interaction of space and time in the artistic discourse]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta - Bulletin of the Irkutsk State Linguistic University, 1*, 90-95.

9. Zazymko, O.V. (2016) Protsey pryynyattya ta emansypuvannya u samorozvytku osobystosti [The processes of acceptance and emancipation in the self-development of the individual]. *Osobystist' v umovakh kryzovykh vyklykiv suchasnosti - Personality in the context of the crisis challenges of our time*. S.D. Maksymenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

10. Zazymko, O.V. (2013) Temporal'ni kharakterystyky samoproektuvannya osobystosti v yunats'komu vitsi [The temporal characteristics of self-development in adolescence]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu - Bulletin of the Kiev National Trade and Economic University, 5*, 70-83 [in Ukrainian].

11. Zinchenko, V. (2002) Chelovek v prostranstve vremen [Man in the space of time]. *Razvitie lichnosti - Personal development, 3*, 23-50 [in Russian].

12. Kublickene L.Ju. (1989) Lichnostnye osobennosti organizacii vremeni [Personal features of the organization of time] *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

13. Leont'ev, D.A. (2010) Lichnost' v nepredskazuemom mire [Personality in an unpredictable world]. *Metodologija i istorija psihologii - Methodology and history of psychology, Vol. 5, 3*, 120-140 [in Russian].

14. Litvinova, N.A. (2011) Vremennaja organizacija dejatel'nosti gosudarstvennyh grazhdanskih sluzhashhij [Temporary organization of civil servants]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

15. Ljubimov, P.G. (2008) Kategorial'nyj jazyk gumanitarnogo poznaniya [Categorical language of humanitarian knowledge]. *Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A.I. Gercena - News of the Russian State Pedagogical University. A.I. Herzen* [in Russian].

16. Meshkova, I.N. (2007) Smyslovaja jevoljucija konceptov prostranstva i vremeni v sovremennoj kul'ture [Semantic evolution of the concepts of space and time in modern culture] *Candidate's thesis*. Stavropol [in Russian].

17. Muladzhanova, T.N. & Nikolaeva, V.V. (1986) Izmenenie vremennoj orientacii lichnosti v situacii hroničeskogo stressa, vyzvannogo tjazhelym zabolevaniem [Changing the temporal orientation of the individual in a situation of chronic stress caused by a serious illness]. *Nevrologija i psichiatrija - Neurology and Psychiatry, 15*, 14-17. Kiev [in Russian].

18. Papucha, M.V. (2001) Osobystisne perezhyvannya yak predmet psykhologičnoho doslidzhennya [Personal experience as a subject of psychological research]. *Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykhologiji im. H. S. Kostyuka APN Ukrainy - Collection of scientific works of the Institute of Psychology them. G.S. Kostyuk Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. Maksymenko S.D. (Ed.), Vol. 3, Part 1, 76-80 [in Ukrainian].

19. *Collective monograph* (9th ed.). (2016) Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - *Self-design of personality in a discursive space*. Chepeleva, N.V. (Ed.) Kyiv: Pedahohična dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

20. Homik, V.S. & Kronik, A.A. (1988) Otnoshenie k vremeni: psihologičeskie problemy rannej alkoholizacii i otklonjajushhegosja povedeniya [Attitude towards time: psychological problems of early alcoholism and deviant behavior]. *Voprosy psihologii - Questions of psychology, 1*, 98-106 [in Russian].

21. Chepeleva, N.V. & Rudnyts'ka, S.Yu. (2018) Psykhologična kharakterystyka osobystosti, zdatnoyi do samoproektuvannya [Psychological characteristics of self-designing personality]. *Pedahohika i psykhologija Pedahohika i psykhologija - Pedagogy and psychology, 1*, 71-77 [in Ukrainian].